

Mina resor mellan olika vetenskaper och länder

Pavel Pelikan

SÄRTRYCK ur Magnus Henrekson och Göran Albinsson Bruhner (red.),
IFN 1939–2014 – 75 år av ekonomisk forskning

 INSTITUTET FÖR
NÄRINGS- OCH
LIVSFORSKNING

Ekerlids Förlag

MINA RESOR MELLAN OLIKA VETENSKAPER OCH LÄNDER

PAVEL PELIKAN

TJECKOSLOVAKIEN: PRAG 1959–1967

Jag föddes och växte upp i Tjeckoslovakien. Innan det var dags för högre studier hade landet blivit kommuniststyrt och några år senare blev det medlem av Warszawapakten. År 1959 kom jag till Forskningsinstitutet för matematiska maskiner i Prag. Mitt röda diplom (dvs. högsta betyg) som civilingenjör i elektronik med specialinriktning på styr- och reglerteknik meriterade mig att bli doktorand i konstruktion av digitala datorer.

Som en rolig övning i syntes av logiska kretsar byggde jag, av ett hundratal elektromagnetiska reläer, en liten dator för spelet Nim. Den ställdes ut och spelade med besökare på Palais de la Découverte i Paris i maj 1961. Jag var just färdig när min professor, Antonin Svoboda, den skickligaste inom datorvetenskap bakom dåvarande järnridån, flydde till USA. Han hade verkat där tidigare och hade stort anseende för sitt forskningsarbete under andra världskriget. Eftersom Svoboda inte var medlem av det regerande kommunistpartiet fick han begränsade möjligheter att utveckla sina briljanta idéer i Prag. Ett förhållande som medförde en allt otrevligare tillvaro och till slut gjorde det omöjligt för honom att stanna i hemlandet. På mer eller mindre äventyrliga sätt följde de flesta av hans doktorander efter.

Jag var på den tiden en troende socialist, som inte ville ge upp hoppet om att det socialistiska ekonomiska systemet skulle kunna reformeras och effektiviseras och på så sätt sluta slösa bort sådana utomordentliga talanger som Svoboda. Det var då jag började min resa från datorvetenskap till nationalekonomi. Härtill bidrog tre omständigheter.

För det första hade jag redan tidigare varit intresserad av ekonomiska system genom den då mycket populära nya disciplinen kallad cybernetik. Dess syfte var att sammanfoga teorin för styrning- och reglering med teorin för informationsöverföring. Målet var att förstå det gemensamma i användningen av information

inom olika system, inklusive datorer, organismer och samhällen. 1953 anklagade den auktoritära *Stora Sovjetiska Encyklopedin* cybernetiken för att vara ”en borgerlig pseudovetenskap med syftet att motarbeta marxism-leninism”. Tre år senare blev det möjligt att studera och diskutera cybernetiken utan att bli arresterad. Då hyllades den nämligen i samma uppslagsbok som ”grunden för den vetenskapliga socialismen.”

För det andra började den tjeckoslovakiska socialistiska ekonomin gå riktigt dåligt med långa köer framför affärer med tomma hyllor. Även topparna i det dominerande kommunistpartiet började erkänna nödvändigheten av radikala reformer. Den officiella propagandafrasen ”tillväxtens svårigheter” blev i ett populärt folkligt skämt (vilket var säkrast att inte berätta för högt) ”svårigheternas tillväxt”.

För det tredje träffade jag av en ren slump chefen för en avdelning på Forskningsinstitutet för nationalekonomisk planering. Jag gick till angrepp med kritik av det socialistiska systemet; särskilt dess oförmåga att behålla duktiga innovatörer, såsom min professor. Sådana personer borde ges goda möjligheter att utveckla och till samhällets nytta tillämpa sina idéer. Istället för att försvara systemet, som jag hade väntat mig av honom, höll han med mig helt och hållet. Han medgav att detta var ett av de viktigaste och svåraste problem som hans avdelning kämpade med och erbjöd mig att flytta till den för att försöka hjälpa till. Jag accepterade gärna, vilket gjorde att min resa i nationalekonomin definitivt hade startat.

Så småningom började jag delta i debatter om ekonomiska reformer och fick artiklar publicerade i tjeckiska tidningar. Jag skrev också teoretiska texter om människors sätt att använda och kommunicera information. Det mest framgångsrika resultatet var boken *Kybernetika v ekonomii* (Cybernetik i ekonomi), skriven tillsammans med Oldřich Kým; en god vän och nationalekonom med stora kunskaper om västerländska ekonomiska teorier. Boken blev mycket populär. Den översattes till två språk – polska och serbokroatiska – och dess sammanfattning publicerades på engelska. 1967 accepterades mina kapitel som doktorsavhandling i nationalekonomi.

En del av min arbetstid fick jag ägna åt att lära mig mera om den västerländska neoklassiska nationalekonomin med dess fina matematiska modeller, vilka jag först beundrade. Som matematikälskande civilingenjör kände jag en stor sympati för denna teoribildning. Där kunde jag se individer, även om de var starkt förenklade, fatta beslut på väldefinierade grunder och därmed få en hel samhällsekonomi att fungera. Det var en stor kontrast mot det marxistiska ekonomitänkandet med dess flummiga begrepp om mervärden och klasskonflikter. Utvecklingen av anonyma produktionskrafter lämnades oförklarade. Beslutsfattande individer lyste med sin frånvaro.

Snart uppträckte jag att realismen hos den neoklassiska teorin var föga bättre. De ekonomier som dess modeller beskrev med så stor klarhet täckte inte någon

konkret verklighet. Skillnaden var så stor att många typer av ekonomisk politik som var optimala i modellvärlden visade sig otjänliga i sinnevärlden.

De för mig mest slående exemplen var eleganta matematiska modeller utarbetade av några av de då mest respekterade ekonomerna (t.ex. Arrow och Hurwicz 1977). På basis av decentraliserad information blev det möjligt att bevisa att socialistisk planering kan vara samhällsoptimal. Intuitivt var jag säker på att dessa modeller, trots deras matematiska elegans, i grund och botten var felaktiga och vilseledande. Jag tyckte om Friedrich von Hayeks motargument om att ekonomisk teori aldrig har visat hur olika aktörers genom konkurrens skapade kunskap kommuniceras dem emellan (Hayek 1945). Mindre gillade jag Ludwig von Mises påstående om omöjligheten av en socialistisk ekonomisk kalkyl (von Mises 1920/1935). En stor majoritet av de dåvarande ekonomerna trodde varken på Hayek eller Mises. Inte heller idag är det många som gör det. Jag ville söka starkare motargument än deras.

Min analys byggde på teoretiska insikter från cybernetiken. Härtill kom praktiska iakttagelser av absurditeter i alla de olika former av socialistisk planering som prövades i Tjeckoslovakien. Denna kunskapsbas ledde mig att fokusera på två problem, kritiska för alla socialistiska ekonomier men ignorerade i den tidens ekonomiska teorier. Den första knäckfrågan avser begränsningarna i mänskliga kommunikationer. Den andra gäller de varierande och ofullkomliga procedurerna för mänskligt beslutsfattande, vilka inte går att kommunicera alls – eller med Michael Polanyis senare lästa term, vilka utgör ”tyst kunskap”.

Om beslutsproblemen skrev jag några uppsatser, av vilka en diskuterades 1966 på en internationell konferens i Slovakien och kom ut i en konferensvolym (Pelikan 1967) Mitt bidrag väckte tillräckligt intresse för att ge kontakter i USA, de viktigaste med Jacob och Thomas Marschak på University of California i Berkeley och Herbert Simon vid Carnegie-Mellon University i Pittsburgh. Jag inbjöds att som postdoctoral fellow vara knuten till dessa universitet i sammanlagt två år. Med början hösten 1967 skulle det bli en termin i Berkeley och tre i Pittsburgh. Pragvåren var på ingång, vilket gjorde att jag fick det nödvändiga officiella resetillståndet. Bara ett år tidigare skulle detta varit en omöjlighet.

USA: UC BERKELEY OCH CARNEGIE-MELLON UNIVERSITY 1967–1969

I Berkeley lärde jag mig mest av Jacob Marschak om möjligheter att berika neoklassiska modeller med informationsteorin (Marschak 1954). Dessutom kunde jag följa hans och Roy Radners arbete med deras teamteori. Denna modellerar och jämför olika sätt att kommunicera inom en grupp av olika informerade men fullkomligt rationella och samarbetsvilliga individer (Marschak och Radner

1972). Jag fann ansatsen teoretiskt mycket intressant men inte särskilt praktiskt användbar.

Själv försökte jag vidareutveckla mina idéer om mänskligt beslutsfattande, men gjorde inga större framsteg. Jag lyckades inte övertyga Berkeleys ekonomer om att det i våra huvuden fanns procedurer för beslutsfattande, vilka dessutom var ofullkomliga. I deras teorier var alla människor fullkomligt rationella, kapabla att omedelbart se optimala lösningar till alla sina ekonomiska problem.

I Pittsburgh arbetade Herbert Simon på sin teori om begränsad rationalitet (t.ex. Simon 1955) och modellerade mänskliga kognitiva processer (t.ex. Simon 1957). Det var först där som jag hittade förståelse för min beslutsforskning. Men jag kunde fortfarande inte finna ett för amerikanska ekonomer övertygande sätt att skriva om den (det var först 30 år senare som många började tala om *program-based decision making*).

I stället kom jag på ett enkelt sätt att kort och klart uttrycka en av mina idéer om problemen i mänskliga kommunikationer. Med ett par drastiska exempel kunde jag peka på tvetydigheter i det mänskliga språket. Ett handlade om den socialistiska skofabriken som genom att tillverka skor som ingen ville ha kunde helt tillfredsställa den givna centrala planen. Det andra gällde den tappre soldaten Svejik som kunde lyda alla order och samtidigt göra tvärtemot vad hans överordnade ville. Detta räckte för att avfärda alla de eleganta neoklassiska modellerna av informationellt decentraliserad socialistisk planering. För att kunna avfärda många av Hayeks och Mises motargument krävde de inte längre att planeraren skulle ha samma kunskaper som företagen. I modellerna behövde dock antas att planeraren och företagen åtminstone hade ett gemensamt språk. Detta för att utan missförstånd kunna beskriva inte bara produkternas priser och kvantiteter utan också alla deras för konsumenterna viktiga kvalitativa aspekter. Eftersom planerare knappast kan bemästra ett sådant fackspråk – det skulle kräva nästan lika många specifika kunskaper som Hayek visade att de inte skulle kunna ha – blev det möjligt att också avfärda dessa reviderade modeller.

Detta var en mycket enkel idé, och det var troligen också därför den så snabbt förstods och accepterades av ekonomer. Min artikel publicerades i *American Economic Review* i september 1969 (Pelikan 1969). Trots att den bara omfattade åtta sidor, var det huvudsakligen tack vare den som jag först kom till Kanada och därefter till Sverige.

KANADA: UNIVERSITY OF TORONTO 1969–1975

Först beklagade jag att ha missat Pragvåren 1968. Men i augusti, när Warszawa-paktens arméer ryckte in i Tjeckoslovakien, var jag tacksam att inte befinna mig i mitt hemland. Hade så varit fallet skulle jag, som icke-marxistisk och mot so-

cialismen alltmera kritisk ekonom, aldrig kunna få ett arbete i Prag, kanske inte ens som fönsterputsare. Det ansåg också många av mina tjeckiska vänner och kollegor vilkas politisk-ekonomiska åsikter stod nära mina. Det var bara så att de var tvungna att ta det svåra beslutet att försöka emigrera, medan det för mig var enklare att inte åka tillbaka. Ett år senare tog jag istället bilen till Kanada. Hösten 1969 började jag som associate professor vid University of Toronto.

De följande åren blev mitt liv närmast till en rutin med mycket undervisning; mestadels om ekonomiska system och den sovjetiska ekonomin samt i ekonometri. Jag fortsatte också mitt sökande efter en bra ekonomisk systemteori. Det avsatte några Working Papers, men de var inte bra nog för publicering. Egentligen trivdes jag inte riktigt i Toronto, som jag fann för kallt på vintern och för hett på sommaren. Ej heller saknade jag Prag men väl Europa med sin gamla kultur.

Våren 1973 bröts rutinen på ett ytterst trevligt sätt. Jag fick ett brev från Assar Lindbeck, professor och chef för Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms universitet. Han uppskattade min *AER*-artikel och ville ha mitt medgivande att översätta och publicera den i sin bok om ekonomiska system. Det var med största glädje som jag gav tillståndet. Dessutom uttryckte jag ett betydande intresse för ett studiebesök i Sverige. Mitt sökande efter ”socialismen med ett mänskligt ansikte” var nämligen inte helt över. Trots att jag redan hade avfärdat nästan alla former av socialism, led jag fortfarande av den ganska utbredda illusionen att de visa svenskarna hade hittat det bästa ekonomiska system som var så nära en trevlig socialism man kunde komma.

SVERIGE I: STOCKHOLMS UNIVERSITET 1975–1977

Assar Lindbeck inviterade mig till Institutet för internationell ekonomi för ett seminarium hösten 1973. Sedan blev det en månads studiebesök våren 1974. Till sist en tvåårig sejour som gästprofessor med början våren 1975. Där kunde jag fortsätta att under de bästa villkor söka utveckla min ekonomiska systemteori. Jag hade också privilegiet att leda en doktorandkurs om ekonomiska system. I den utsatte jag mina idéer för det kritiska tänkandet hos några av de mest begåvade studenter jag någonsin haft. Bäst minns jag Klas Eklund, Richard Murray och Åsa Sohlman.

Dessutom hade jag nytta av lärorika diskussioner, särskilt med Assar Lindbeck, Rolf Eidem och Staffan Viotti. Eidem och Viotti hade skrivit en liten bok om ekonomiska system. Dessvärre tyckte jag inte särskilt mycket om den; framställningen var alltför neoklassiskt schematisk. Enligt dem försökte jag å min sida göra någonting överdrivet komplicerat och ambitiöst som därför var dömt att misslyckas. Trots sådana motsättningar hade vi många vänliga och för mig lärorika diskussioner.

Men på kort sikt verkade det som om Rolf och Staffan hade rätt: jag kom inte långt. Jag sammanfattade allt som jag dittills nått fram till i ett längre Seminar Paper om ekonomiska institutioner (Pelikan 1979), som ingen verkade uppskatta. Då var institutioner – varmed inte bara förstås ett lands sociala och politiska struktur utan även ”spelregler” i form av äganderätt, ideologier och allmän moral – långt ifrån så accepterade av forskare som de är i dag. Mitt sätt att introducera institutioner i analys av ekonomiska system var inte övertygande nog för att göra dem populärare. Jag kunde återkomma med idéer om institutioner först efter att deras popularitet blivit stor nog. Detta kanske mest tack vare nobelpriset till Douglass North.

Under min Sverigevistelse var jag inte heller framgångsrik i mitt praktiska sökande efter en socialism med mänskligt ansikte. Vad jag fann var en stelrande välfärdsekonomi som höll på att drunkna i byråkrati och för höga skatter. Det var bara tack vare sina gamla, men lyckligtvis fortfarande välfungerande, företag som den kunde överleva.

Endast i ett avseende lyckades jag till fullo. I stället för socialism med ett mänskligt ansikte hittade jag min kära hustru Gudrun med ett vackert ansikte.

FRANKRIKE: UNIVERSITÉ DE PARIS–SORBONNE 1977–1983

För doktoranderna vid den Tjeckiska Tekniska Högskolan var det obligatoriskt att utöver ryska även läsa ett annat språk. De flesta valde engelska. Min gode slovakiske vän Jan Gecsei hade i början av våra doktorandstudier övertalat mig att vara originell och välja franska. Något som gjorde att jag började önska mig att åtminstone en tid få leva i Frankrike. Vår lärare var en mycket trevlig fransyska som bodde i Prag. Vi läste språket med stor entusiasm och lite i konkurrens med varandra. Ingen av oss tänkte att franska skulle vara särskilt nyttigt; vi bara älskade språket och den franska kulturen. Mycket av min doktorandtid gick åt till att med en ordbok i handen läsa franska klassiker. Vi antog att den nyttiga engelskan skulle kunna läras på egen hand – vilket också blev fallet.

Franska visade sig för oss båda vara mycket nyttigare än vad vi hade trott. När Jan hade tröttnat på IBM och Kalifornien kallades han till Kanada som professor i datorvetenskap vid det franskspråkiga Université de Montréal. Och när Assar Lindbeck hade tröttnat på min låga forskningsproduktivitet, och kanske också på mitt lite för okonventionella tänkande, blev jag välkommen som långvarig gästprofessor i nationalekonomi vid Université de Paris 1 – Sorbonne. Sedan min tid i Prag hade jag haft nära kontakter med flera franska sovjetologer – mest med professorerna Jean Bénard och Jan Marczewski – som kände till och uppskattade mina bidrag till den tjeckiska debatten om socialistiska ekonomiska reformer. År

1969 träffades vi åter på en internationell konferens i USA. Då uttryckte jag mitt önskemål att någon gång få arbeta i Frankrike, vilket flera år senare – men ”just-in-time” – blev möjligt för dem att tillfredsställa.

Med ”hjälp” av ett dussin assistenter fick jag undervisa ett par hundra andra-årsstudenter, hälften av en stor kurs i *Systèmes et structures économiques*. Därtill ledde jag en mindre kurs för fjärdeårsstudenter om centralplaneringsmetoder och en liten för doktorander om ekonomiska systemteorier. Den största svårigheten var – och det är skälet att jag satt ”hjälp” inom citattecken – att nästan alla, både studenterna och assistenterna, var troende marxister, om inte maoister. De hade svårt att resonera i klara operativa termer om hur verkliga ekonomier fungerar. Därför förstod de inte varför alla socialistiska ekonomier hade svåra problem. Undantag var några matematiskt begåvade studenter som tog de neoklassiska modellerna för optimal socialistisk planering på allvar. Sålunda kunde de resonera om hur ekonomier fungerar, men bara i mycket förenklade fall. De hade i stället svårt att se varför en sådan modell inte i praktiken dög som beslutsunderlag.

Det var då, när jag letade efter starkare argument för debatter med mina franska studenter och assistenter, som jag kom ihåg ett kort men mycket vist citat av Joseph Schumpeter (1942/1976, sid. 84): ”*The usually considered problem is how capitalism administers existing structures, whereas the relevant problem is how it creates and destroys them.*” Då stod det plötsligt klart för mig, att det allvarligaste problemet med de neoklassiska planeringsmodellerna inte var språket eller procedurerna för beslutsfattande, på vilka jag hade fokuserat. Nej, det gällde att dessa modeller så naivt tog för givet själva existensen av välorganiserade och högst effektiva företag.

Mera generellt förstod jag att hela det neoklassiska fältet om ekonomiska system i hög grad är irrelevant. I denna teori antas att alla företag i samtliga ekonomiska system är fullkomliga. Jämförelser mellan olika system blir då begränsade till att gälla effektiviteten i resursallokeringen. Jag förstod att det var mycket viktigare att studera skillnader i funktionsduglighet mellan de företag som olika system gör möjliga att uppstå och överleva. I konsekvens härmed insåg jag, att po-ängställningen i den historiska matchen kapitalism mot socialism ändrades från den neoklassiska 1–1 oavgjort till en schumpeteriansk 2–0 seger. Kapitalismens stora överlägsenhet gentemot socialismen är i hög grad baserad på företagens kvaliteter. Tack vare privat ägande och en stor företagarfrihet möjliggör kapitalismen för många fler företag att uppstå. Genom de av marknaden bestämda hårda budgetrestriktionerna måste många fler dåliga företag antingen förbättra sig eller lägga ned verksamheten.

SVERIGE II: INDUSTRIENS UTREDNINGSSINSTITUT 1984–2000

Naturligtvis gjorde inte mitt schumpeterianska resonemang något intryck på franska troende marxister, åtminstone inte genast. Det var först efter 1990, när jag träffade några av mina tidigare studenter, som jag fick höra att jag hade rätt. Och det var vid ungefär samma tid som mina argument fick ett övertygande empiriskt stöd. När Tyskland enades blev det möjligt att direkt jämföra de östtyska socialistiska företagen – som så många sympatiserande västerländska ekonomer trodde varit framgångsrika – med deras västtyska kapitalistiska motsvarigheter. Då uppenbarades att majoriteten av de förra var stora och slösaktiga kolosser. Deras produktivitet var i genomsnitt knappt 25 procent av produktiviteten hos ett genomsnittligt västtyskt företag. Problemet med centralplaneringens ineffektivitet löstes genom att företagen avknoppades från statsbudgeten och tvingades att istället sälja sina produkter på öppna marknaden. Dilemmat med de lågt presterande företagen visade sig betydligt svårare att hantera. Ingen reform kunde snabbt göra dem konkurrensdugliga.

1983 var det fortfarande långt till ett sådant empiriskt stöd för mina idéer. Jag var själv övertygad om att i studier och jämförelser av olika ekonomiska system är ett dynamiskt eller evolutionärt angreppssätt väsentligt överlägset den neoklassiska analysen. Tänkesättet framstod som värt en helhjärtad insats. Dessutom ville jag ha mera tid för min i Sverige boende familj, särskilt till möjligheten att börja förklara världen för min treåriga dotter Andrea. Att diskutera med henne och följa utvecklingen av hennes tänkande, som på flera sätt började motsvara mitt, var för mig mer spännande än många ekonomiska diskussioner.

Följaktligen började jag söka efter andra möjligheter att arbeta i Sverige än hos Assar Lindbeck, som jag visste inte längre ville ha mig. Dessutom hade grundtonen vid Institutet för internationell ekonomi blivit allt för neoklassisk för min smak. Jag sökte därför en mer lämplig bas för den schumpeterianska-dynamiska-evolutionära typ av forskning som jag hade för avsikt att bedriva. Att det i Stockholm fanns ett för mina ändamål mycket passande institut – nämligen IUI – fick jag först höra efter ett av Arne Ryde-symposierna vid Lunds Universitet, dit jag brukade åka redan under min tid i Paris. Det var Bo Axell, med vilken jag hade en mycket givande diskussion på vägen till Stockholm, som berättade om IUI. Han bjöd mig att besöka honom där, vilket jag så småningom gjorde.

Jag upptäckte genast att på IUI hände för mig mycket intressanta saker. Mest imponerad var jag av en konferens 1983. Jag hade just missat den men kunde läsa bidrag och diskussioner (senare publicerade i Day och Eliasson 1986). Konferensen hade samlat många av mina favoriter bland dåvarande ekonomer, särskilt Richard Day, Herbert Simon, Richard Nelson och Sidney Winter. Det

som attraherade mig mera generellt var att forskningen vid IUI handlade mer om ekonomisk dynamik än om statiska jämviktslägen. Något som på den tiden var mycket originellt och sällsynt.

Jag insåg klart, att för mig var IUI den rätta arbetsplatsen i Sverige. Därför började jag försöka bli knuten dit. På ett av IUI:s interna seminarier presenterade jag hösten 1984 en mycket preliminär uppsats om min schumpeterianska syn på ekonomiska system. Den var berikad av texter om evolutionär ekonomi – särskilt Alchian (1950), Nelson och Winter (1982), och Winter (1971). Min uppsats fick positiva gensvar, mest från Bengt-Christer Ysander men också från Gunnar Eliasson. Bengt-Christer hjälpte mig särskilt med att i flera detaljer utarbeta mina idéer, hitta för dem relevanta referenser och uttrycka deras någorlunda ovanliga aspekter på ett för ekonomer begripligt sätt. Gunnars svar var lite mindre precisa, men nästan lika uppmuntrande. Även om vi inte alltid förstod varandra helt och fullt, blev jag mycket positivt påverkad av hans ständiga optimism och glädje. Det jag gillade mest var att ekonomisk forskning verkade roa honom – därför att detsamma gällde mig.

Efter seminariet fick jag så småningom hos IUI, för den tid jag var i Stockholm och inte i Paris, ett rum och en skrivmaskin. Bengt-Christer men också Gunnar, Bo Carlsson, och flera andra lät sig fångas för att läsa och kommentera mina olika utkast. Med denna hjälp blev mitt första IUI Working Paper färdigt (Pelikan 1985). Efter det kom snabbt flera. År 1986 var det två. Ett av dessa publicerades senare i en bok (Pelikan 1987a). Det andra (Pelikan 1986) citerades av Douglass North som källan till hans användning av begreppet ”adaptive efficiency” (North 1990).

De idéer som växte fram under IUI-tiden kan delas i tre lager att lägga på varandra. Det första täcker institutionella regler och deras roller i ekonomiska processer. De var till en viss grad parallella med de tankegångar som Douglass North arbetade på för sin ovannämnda bok. Han hade läst alla mina IUI Working Papers och vi hade många diskussioner i slutet av 80-talet och början av 90-talet. Både jag och han, vilket han tackade mig för i ett personligt brev, lärde oss mycket av dem.

En större skillnad mellan Norths och mina idéer gäller effekterna av institutionella regler. Han lade tyngdpunkten på incitament, särskilt transaktionskostnader. Jag däremot koncentrerade mig på industriell dynamik, särskilt friheten att starta och utveckla företag. Central var plikten att krympa eller stänga dem som blir slösaktiga. Givetvis är transaktionskostnaderna viktiga också i denna dynamik, men den innehåller mycket mera. Uppmärksamheten på detta mera drev mig att utarbeta och publicera några nya argument för privat kapitaläggande, marknaden för företagskontroll och en snabb privatisering av statliga företag efter socialismens fall (Pelikan 1988, 1989, 1990b, 1992, 1993, 1995, 1997a). Inget av dessa spörsmål fick klara svar av Norths analys.

Med förenklade former av dessa argument deltog jag också i den svenska debatten om ekonomisk politik. Men efter några tidningsartiklar (t.ex. Pelikan 1987b, 1990a och Pelikan och Fölster 1990) tog mitt intresse för teoretisk forskning helt över. Sedan dess har jag då och då haft en idé till ett debattinlägg. Men eftersom jag inte velat försena mitt arbete på teoretiska idéer har de förblivit oskrivna.

I stället började jag att ovanpå det första idélagret lägga det andra, som innehöll tankar om ojämnt begränsad rationalitet. Jag började med vad Herbert Simon hade lärt mig om begränsad rationalitet. Till det adderade jag en elementär sanning för vanliga människor men en stor nyhet för teoretiska ekonomer: Den mänskliga rationaliteten i meningen kognitiva förmågor att lösa ekonomiska problem, är inte bara begränsad utan dessutom ojämnt fördelad på individer. Detta förhållande har viktiga konsekvenser för resursallokeringsteorier och för ekonomisk politik. Resursallokeringen kompliceras av vad Hofstadter (1979) kallar ”*tangled hierarchies*” (”tilltrasslade hierarkier”), detta därför att rationaliteten själv är en av de knappa resurser som behöver allokeras med hjälp av just rationaliteten. Analysen av ekonomisk politik tvingas ta hänsyn till statens rationalitet, som kan bevisas vara ganska medioker. Därigenom är det möjligt att utesluta många till synes lovande typer av ekonomisk politik som alltför komplicerade och följaktligen sannolikt skadliga att tillämpa.

Dessa idéer arbetade jag med under mina sista fem år på IUI. Jag hade stor nytta av intressanta diskussioner med flera kollegor. Erik Mellander hjälpte mig mest. Med sitt skarpa intellekt och höga krav på begreppsprecision spelade han en lika viktig roll för mitt arbete som Bengt-Christer Ysander tidigare gjort. Jag fick också nyttiga kommentarer från Dan Johansson och Niclas Berggren, som då ännu inte kommit till IUI.

För att stödja mina argument lyckades jag bygga en enkel matematisk modell, vilken nuförtiden vackert skulle kunna kallas för *agent-based* och *computational*. På ett dynamiskt sätt kunde den jämföra rationalitetsallokeringen genom marknader med den som styrs av staten. Bland annat klarade modellen att visa hur en liten kortvarig fördel för staten förvandlas till en stor långvarig nackdel. På så sätt var den kapabel att erbjuda en förklaring till varför de flesta nya kapitalistiska ekonomierna började med att må ännu sämre än när de hade varit socialistiska för att sedan vända starkt uppåt.

Modellen presenterades och diskuterades i flera IUI Working Papers (Pelikan 1997b, 1999), men dessa visade sig svåra att få publicerade i någon anedd tidskrift. Många av de anonyma invändningar som motiverade refuseringarna verkade vara mera ideologiska än analytiska. Det var först mer än tio år senare som jag lyckades få modellens grunder och huvudimplikationer publicerade i *Kyklos* (Pelikan 2010).

Det tredje lagret av mina idéer handlar om självorganisering och dess samband med darwinistisk evolution, både i biologiska och i samhällsekonomiska sam-

manhang. Med detta började jag arbeta under mina sista två år på IUI. När jag skrivit den första texten (Pelikan 1998) blev jag bjuden att presentera den på en konferens för evolutionära ekonomer i Brisbane. Då var jag fortfarande på IUI. Men när uppsatsen efter flera debatter och revideringar publicerades i en bok (Pelikan 2001) var jag officiellt pensionär.

Jag tror inte att mina IUI-texter hade särskilt många läsare. Ändå medförde de flera intressanta inbjudningar till mer eller mindre långa vistelser utomlands. På inbjudan av Christian Knudsen tjänstgjorde jag som gästprofessor vid Köpenhamns Handelshögskola under ett halvår 1988. Tillsammans med en grupp unga forskare och doktorander ledde jag seminarier om evolutionär och institutionell ekonomi.

År 1990 blev jag gästprofessor på deltid vid fakulteten för industriell ekonomi på Sorbonne. Jag gav där en doktorandkurs i industriell ekonomi med fokus på dynamik.

Under dessa år besökte jag flera gånger Max Planck Institute for Economics i Jena och dess Evolutionary Economics Group, ledd av Ulrich Witt. Dessa besök blev särskilt betydelsefulla när jag började arbeta med det tredje lagret av mina idéer, för vilka det var svårt att få kommentarer från mina kolleger vid IUI.

Efter den socialistiska regimens fall 1990, när jag inte längre riskerade arrestering – började jag göra utflykter till Prag. Först var de privata, men jag brukade också träffa gamla vänner och kollegor bland tjeckiska ekonomer och blev presenterad för några nya. Dessutom deltog jag i och höll egna seminarier vid både Karlsuniversitetets fakultet för samhällsvetenskapliga studier och *Vysoká škola ekonomická* (VŠE), Prags motsvarighet till Handelshögskolan i Stockholm.

FORSKANDE PENSIONÄR 2000–

I augusti 2000 fyllde jag 65 år, vilket på den tiden var åldersgränsen för obligatorisk pensionering av alla som inte arbetsgivaren erbjöd att arbeta kvar. IUI lät mig kvarstå i tjänst fyra månader extra. Den bärbara datorn kunde jag ta med mig, eftersom den då var helt avskriven.

Jag kände mig dock långt ifrån mogen för pensionering (och så är det fortfarande, 13 år senare). Det var nämligen först då jag började riktigt förstå hur de tre ovan beskrivna tankelagren hänger ihop. Men det var inte lätt att finna ett lämpligt ställe i Sverige, där jag skulle kunna fortsätta att forska. De första två åren hittade jag, tack vare Gunnar Eliasson, ett rum på KTH, beläget i ett charmigt trähus med vacker vy över Stockholm. Det viktigaste jag gjorde på den tiden var att i Tyskland – tillsammans med professor Gerhard Wegner och med stöd av Volkswagen Stiftung – organisera ett symposium om evolutionär analys av ekonomisk politik. De bästa bidragen samlades i en bok (Pelikan and Wegner 2003).

Därefter, när det charmiga trähuset revs, blev jag för ett par år väl mottagen hos det i Stockholm nyetablerade institutet Ratio.

Min bestående räddning blev VŠE i Prag. Som sagt hade jag där sedan 1990 kontakter med flera kollegor. Delvis var det de äldre som fortfarande kom ihåg mig och mina skrifter från 1960-talet. Men flera unga intresserade sig också för det nyare jag hade att säga. Jag tyckte om att ha mina tillfälliga seminarier. Så småningom lät jag mig övertalas att knyta mig till skolan på ett mer officiellt sätt. Det var dock för sent för att få min professorstitel automatiskt restituerad. Jag var därför tvungen att habilitera mig på det gamla sättet; först som docent och 2003 som professor. Dokumentet över min utnämning blev signerat och personligen överlämnat av den tjeckiske presidenten Václav Klaus. Ceremonin ägde rum i samma festsal inom den historiska Carolinumbyggnaden, där jag nästan ett halvsekel tidigare hade fått mitt röda diplom som civilingenjör i elektronik.

Dock har jag inte flyttat till Prag helt och hållet. Jag bor och arbetar ofta hemma i Nacka. Kontakten med IFN finns kvar. På ett av dess forskarseminarier diskuterade jag nyligen ett nytt arbete om finansiella marknader (Pelikan 2013). Till Prag åker jag ett par gånger om året för lite längre vistelser vid VŠE. Bland intressanta kollegor att diskutera med finns stundom också Niclas Berggren från IFN.

Tack vare dessa möjligheter hoppas jag kunna nå de resultat jag alltid önskat. Tyvärr tog det lång tid för mig att själv begripa vad jag egentligen ville uppnå och nu är det tidskrävande att uttrycka idéerna på ett sätt som andra förstår. I mina redan publicerade texter har jag kanske kommit längst i den ovannämnda artikeln i *Kyklos* och i två artiklar i *Journal of Evolutionary Economics*. I de senare generaliserar jag darwinismen i syfte att därmed få hjälp att förklara, och från varandra skilja, ekonomisk utveckling och ekonomisk evolution (Pelikan 2011, 2012). Om min plan håller, bör jag snart kunna skriva färdigt boken om den evolutionära politiska ekonomin. Ungefär den som Gunnar Eliasson ville att jag skulle skriva för 30 år sedan.

REFERENSER

- Alchian, Armen A. (1950), "Uncertainty, Evolution, and Economic Theory". *Journal of Political Economy*, vol. 58, nr 3, 211–222.
- Arrow, Kenneth J. och Leonid Hurwicz (1977), *Studies in Resource Allocation Processes*. Cambridge och New York: Cambridge University Press.
- Day, Richard H. och Gunnar Eliasson, red. (1986), *The Dynamics of Market Economies*. Amsterdam: North-Holland.
- Eidem, Rolf och Staffan Viotti (1971), *Resursfördelning i olika ekonomiska system*. Stockholm: Liber.
- von Hayek, Friedrich A. (1945), "The Use of Knowledge in Society". *American*

- Economic Review*, vol. 35, nr 4, 519–530.
- Hofstadter, Douglas R. (1979), *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid*. New York: Basic Books.
- Marschak, Jacob (1954), "Towards an Economic Theory of Organization and Information". I R. M. Thrall, C. M. Coombs och R. L. Davis, red., *Decision Processes*. New York: Wiley.
- Marschak, Jacob och Roy Radner (1972), *Economic Theory of Teams*. New Haven: Yale University Press.
- von Mises, Ludwig (1920/1935), "Economic Calculation in the Socialist Commonwealth". I Friedrich A. von Hayek, red., *Collectivist Economic Planning*. London: Routledge.
- Nelson, Richard R. och Sidney G. Winter (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- North, Douglass C. (1990), *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge och New York: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. och Robert P. Thomas (1973), *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge och New York: Cambridge University Press.
- Pelikan, Pavel (1967), "Programmes for Human Decision-Making". I Karl Borch och Jan Mossin, red., *Proceedings of a Conference Held by the International Economic Association*. New York: St. Martin's Press.
- Pelikan, Pavel (1969), "Language as a Limiting Factor for Centralization". *American Economic Review*, vol. 59, nr 4, 625–631.
- Pelikan, Pavel (1979), "Towards a Rational Method of Choosing Economic Institutions". Seminar Paper nr 135. Stockholm: Institute for International Economic Studies, University of Stockholm.
- Pelikan, Pavel (1985), "Private Enterprise vs. Government Control: An Organizationally Dynamic Comparison". IUI Working Paper nr 137. Stockholm: IUI.
- Pelikan, Pavel (1986), "Institutions, Self-Organization, and Adaptive Efficiency: A Dynamic Assessment of Private Enterprise". IUI Working Paper nr 158. Stockholm: IUI.
- Pelikan, Pavel (1987a), "The Formation of Incentive Mechanisms in Different Economic Systems". I Stefan Hedlund, red., *Incentives and Economic Systems*. London och Sydney: Croom Helm.
- Pelikan, Pavel (1987b), "Monopol löser inte valfrihetens problem". *Svenska Dagbladet*, 1 juni.
- Pelikan, Pavel (1988), "Can the Imperfect Innovation System of Capitalism Be Outperformed?". I Giovanni Dosi, Christopher Freeman, Richard R. Nelson, Gerald Silverberg och Luc Soete, red., *Technical Change and Economic Theory*. London och New York: Pinter Publishers.

- Pelikan, Pavel (1989), "Evolution, Economic Competence, and the Market for Corporate Control". *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol. 12, nr 3, 279–303.
- Pelikan, Pavel (1990a), "Kan svenska modellen rekommenderas med gott samvete?". *Svenska Dagbladet*, 3 mars.
- Pelikan, Pavel (1990b), "Markets as Instruments of Evolution of Structures". I Gunnar Eliasson, red., *IUI's 50th Anniversary Symposium*. Stockholm: IUI.
- Pelikan Pavel (1992), "The Dynamics of Economic Systems, or How to Transform a Failed Socialist Economy". *Journal of Evolutionary Economics*, vol. 2, nr 1, 39–63.
- Pelikan Pavel (1993), "Ownership of Firms and Efficiency: The Competence Argument". *Constitutional Political Economy*, vol. 4, nr 3, 349–392.
- Pelikan Pavel (1995), "Competition of Socio-Economic Institutions: In Search of the Winners". I Lüder Gerken, red., *Competition among Institutions*. New York: St. Martin's Press.
- Pelikan, Pavel (1997a), "State-Owned Enterprises after Socialism". I Tarmo Haavisto, red., *The Transition to a Market Economy*. Cheltenham, UK och Brookfield, MA: Edward Elgar.
- Pelikan, Pavel (1997b), "Allocation of Economic Competence in Teams: A Comparative Institutional Analysis". IUI Working Paper nr 480. Stockholm: IUI.
- Pelikan, Pavel (1998), "The Origins of Successful Economic Organizations: A Darwinian Explanation with Room for Self-Organizing". Discussion Paper nr 9805. Jena: Max Planck Institute for Economics, Evolutionary Economics Group.
- Pelikan, Pavel (1999), "Institutions for the Selection of Entrepreneurs: Implications for Economic Growth and Financial Crises". IUI Working Paper nr 510. Stockholm: IUI.
- Pelikan, Pavel (2001), "Self-Organizing and Darwinian Selection in Economic and Biological Evolutions: An Inquiry into the Sources of Organizing Information". I John Foster och J. Stanley Metcalfe, red., *Frontiers of Evolutionary Economics*. Cheltenham, UK och Northampton, MA: Edward Elgar.
- Pelikan, Pavel (2003), "Why Economic Policies Require Comprehensive Evolutionary Analysis". I Pavel Pelikan och Gerhard Wegner, red., *The Evolutionary Analysis of Economic Policy*. Cheltenham, UK och Northampton, MA: Edward Elgar.
- Pelikan, Pavel (2010), "The Government Economic Agenda in a Society of Unequally Rational Individuals". *Kyklos*, vol. 63, nr 2, 231–255.
- Pelikan, Pavel (2011), "Evolutionary Developmental Economics: How to Generalize Darwinism Fruitfully to Help Comprehend Economic Change". *Journal of Evolutionary Economics*, vol. 21, nr 2, 341–366.

- Pelikan, Pavel (2012), "Agreeing on Generalized Darwinism: A Response to Geoffrey Hodgson and Thorbjørn Knudsen". *Journal of Evolutionary Economics*, vol. 22, nr 1, 1–8.
- Pelikan, Pavel (2013), "The Rationality-Allocational Reasons for Limiting the Size of Financial Firms and Taxing Financial Transactions". Stockholm: Mimeo för IFN:s forskarseminarium.
- Pelikan, Pavel och Stefan Fölster (1990), "Staten stoppar privat riskkapital?". *Dagens Industri*, 3 december.
- Pelikan, Pavel och Gerhard Wegner, red. (2003), *The Evolutionary Analysis of Economic Policy*. Cheltenham, UK och Northampton, MA: Edward Elgar.
- Schumpeter, Joseph A. (1942/1976), *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Row.
- Simon, Herbert A. (1955), "A Behavioral Model of Rational Choice". *Quarterly Journal of Economics*, vol. 69, nr 1, 99–188.
- Simon, Herbert A. (1957), *Models of Man*. New York: Wiley.
- Winter, Sidney G. (1971), "Satisficing, Selection, and the Innovating Remnant". *Quarterly Journal of Economics*, vol. 85, nr 2, 237–261.

FÖRFATTARPRESENTATION

Pavel Pelikan är född 1935 i Prag. Han blev civilingenjör i elektronik med specialinriktning på styr- och reglerteknik vid den Tjeckiska Tekniska Högskolan 1959, och disputerade i nationalekonomi vid Karlsuniversitetet 1967. Han var verksam som doktorand vid Forskningsinstitutet för matematiska maskiner 1960 till 1962, och var därefter forskare vid Forskningsinstitutet för nationalplanering till 1967. Han deltog i arbetet och de offentliga diskussionerna om ekonomiska reformer som förberedde Pragvåren 1968.

Under hösterminen 1967 var han postdoctoral fellow vid UC Berkeley. Han hade sedan samma position vid Carnegie-Mellon University i Pittsburg till dess att han hösten 1969 blev associate professor vid University of Toronto. På grund av Warszawapaktens invasion av Tjeckoslovakien i augusti 1968 beslöt han sig att för att inte återvända till sitt hemland.

Pelikans kontakter med Sverige inleddes 1973 i samband med att hans artikel i *American Economic Review* översattes för att kunna ingå i Assar Lindbecks bok om ekonomiska system. Han var gästprofessor vid Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms universitet 1975–76. Därefter var han huvudsakligen verksam vid Université de Paris 1 – Sorbonne till och med våren 1984, varefter han var forskare vid IUI till sin pensionering 2000. Under IUI-tiden var han i olika

perioder gästprofessor vid Handelshögskolan i Köpenhamn, Université de Paris 2 och Université de Paris 1 – Sorbonne.

Efter liberaliseringen av Tjeckoslovakien från den kommunistiska diktaturen hösten 1989 började han samarbeta med Vysoká škola ekonomická i Prag. Där utnämndes han till professor i nationalekonomi 2003, men försätter att bo en stor del av året i Sverige.